

PAWEŁ POPIELIŃSKI
Polska Akademia Nauk
Instytut Studiów Politycznych
<https://orcid.org/0000-0001-7137-813X>

Biografia polityczna wschodniopruskiego gauleitera Ericha Kocha

Ralf Meindl, *Gauleiter Prus Wschodnich. Erich Koch – biografia polityczna*,
Poznań–Olsztyn: Instytut Zachodni w Poznaniu, Instytut Północny w Olsztynie,
2022, ss. 419.

Ralf Meindl jest pracownikiem naukowym Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Studiował historię na uniwersytecie Alberta i Ludwika we Fryburgu Bryzgowijskim. Tam też w 2006 r. obronił z wyróżnieniem swoją pracę doktorską i uzyskał stopień doktora historii. Promotorem dysertacji był wybitny i znany w świecie naukowym historyk prof. dr hab. Bernd Martin, specjalizujący się przede wszystkim w okresie II wojny światowej. Dysertacja Meindla ukazała się w języku niemieckim pod tytułem: *Ostpreußens Gauleiter. Erich Koch – eine politische Biographie* (Osnabrück 2007, ss. 575). Jest to pierwsza biografia poświęcona wschodniopruskiemu gauleiterowi¹ Erichowi Kochowi. Należy także podkreślić, że książka ukazała się jako publikacja renomowanego Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie, który porusza w swoich publikacjach trudne i zarazem ważne, w szczególności dla Niemców i Polaków, tematy. Fakt ten podkreśla znaczenie i ważność niniejszej biografii dla Polski, regionu Warmii i Mazur, które stanowiły znaczną część obszaru Prus Wschodnich, i dla samych Polaków oraz członków mniejszości niemieckiej, żyjących na tych poniemieckich terenach zarządzanych w okresie III Rzeszy przez Kocha. Polityka

---

¹ Gauleiter (*naczelnik okręgu*). Był to stopień polityczny, nadawany przywódcy NSDAP w poszczególnym okręgu partyjnym (niem. *Gau*).

III Rzeszy oraz własna wspomnianego gauleitera odbiła głębokie piętno na międzyludzkich stosunkach na tych terenach.

Biografia czekała wiele lat na przetłumaczenie na język polski. W 2022 r. została ona wydana i trafiła do rąk polskiego czytelnika i polskich naukowców, którzy nie znają języka niemieckiego. Ralf Meindl jako pierwszy i dotychczas jedyny autor przedstawia biografię Ericha Kocha, jednego z najważniejszych ludzi Hitlera, niezmiernie znaczącego polityka i funkcjonariusza III Rzeszy. Rozprawia się z dotychczasowymi mitami dotyczącymi wspomnianego gauleitera i jego władzy. Autor w swojej biografii politycznej poświęconej Kochowi doskonale i z łatwością ukazuje w chronologicznej kolejności jego drogi życiowe – od protestanckiego syna pracownika z regionu Bergisches Land (Nadrenia Północna-Westfalia)², poprzez nazistowskiego polityka i masowego mordercę aż do śmierci w polskim więzieniu. Dogłębnie i zarazem z łatwością zrozumienia analizuje najważniejsze społeczne i polityczne momenty i wydarzenia. Meindl dokładnie przedstawia i analizuje jego młodość, wskazując, co ukształtowało jego osobowość w dzieciństwie i młodzieńczym wieku oraz w dorosłym życiu. Czym się kierował, jakie miał zasady, jaki posiadał system wartości i jak one zmieniały się pod wpływem poszczególnych wydarzeń na przestrzeni jego życia.

Przedstawiając życie Kocha, Autor jednocześnie opisuje struktury władzy III Rzeszy i wyjaśnia skomplikowane meandry ich działania. Koch był od 1921 do 1945 r. jednym z 20 najważniejszych funkcjonariuszy NSDAP i III Rzeszy. Z tego względu jego biografia jest także historią narodowego socjalizmu. Na przykładzie Kocha, Meindl dokładnie przedstawia, jak funkcjonował niemiecki narodowy socjalizm i dlaczego Hitler miał tak mocną pozycję, a jednocześnie dlaczego taki *Untersführer*, jak Koch, posiadał tak duży wpływ w strukturach III Rzeszy. Dzięki swoim dogłębnie przeprowadzonym badaniom Autor uwidocznia, jak władza Kocha i innych gauleiterów, podległych bezpośrednio Hitlerowi, była ograniczona w różnych obszarach działania w tym scentralizowanym systemie. Rzetelnie wyjaśnia, jaką rolę odgrywali nazistowscy politycy i funkcjonariusze w strukturach władzy i jaki wpływ miał Koch na nich i oni na Kocha, a tym samym na rozwój reżimu nazistowskiego. Meindl dzięki swoim badaniom w sposób

---

² Erich Koch urodził się w 1896 r. w Elberfeld (obecnie część miasta Wuppertal – region Bergisches Land w Nadrenii Północnej-Westfalii). Pochodził z rodziny robotniczej, jego ojciec był majstrem w palarni kawy. Rodzice, religijni ewangelicy, wychowywali go na dobrego chrześcijanina, w miłości do Boga i ojczyzny.

ciekawo ukazuje umieszczenie danych osób w politycznych i społecznych strukturach oraz procesy ich funkcjonowania i działania. Przedstawia Kocha jako prototypowego gauleitera na przestrzeni ponad dwóch dekad członkostwa w NSDAP, zdobywającego wpływe stanowiska w nazistowskiej strukturze władzy i umacniającego w niej swoją pozycję. Interesująco przedstawia przede wszystkim mechanizm pozyskiwania zaufanych osób, wpływy i powiązania, a przy tym skomplikowane i brudne intrygi, manipulowanie podwładnymi i osobami z otoczenia innych „paladynów” Hitlera. Wszystko to przedstawia, opisując karierę Kocha i sprawowanie władzy przez niego. Meindl udowadnia, że Koch tworzył politykę personalną w sposób elastyczny i pragmatyczny, a ważnym kryterium było osobiste wykazanie się.

Autor w swojej książce powołuje się na teorię Iana Kershawa, która twierdzi, że nazistowscy funkcjonariusze zradyzalizowali się, ponieważ chcieli spełnić w sposób wręcz skrajny wolę Hitlera, zanim jeszcze sam on sformułował rozkaz. Meindl jest pierwszy, który tę teorię sprawdził na przykładzie Kocha. Na podstawie przeprowadzonych badań twierdzi, że Koch nie był żarliwym wielbicielem Hitlera, już wcześniej prowadził własną politykę, którą to w trakcie swojej kariery częściowo i świadomie zmienił, chcąc przypodobać się Hitlerowi. Przed rozpoczęciem II wojny światowej chciał on współpracować z państwami takimi jak Polska czy Związek Sowiecki. Natomiast podczas wojny uciskał brutalnie obywateli tych państw, przede wszystkim Żydów, Polaków i Ukraińców, oraz zezwolił na zamordowanie setek tysięcy spośród nich. Uważał, że czyniąc to, w najlepszy sposób realizuje plany Hitlera o „przestrzeni życiowej na Wschodzie” (niem. *Lebensraum im Osten*). Meindl uważa, że Koch w latach 1939–1945 nie był błędnie prowadzonym idealistą, lecz oportunistą i wytworem III Rzeszy i jej struktur. Wschodniopruski gauleiter zdecydował się świadomie na polityczny kierunek i wybór radykalnej drogi, aby osiągnąć władzę w nazistowskich strukturach władzy i stać się „Panem Terytoriów”, nie wahając się przy tym zostać oprawcą oraz masowym mordercą Żydów i ludności wschodnioeuropejskiej. Zgodnie z tezą Kershawa, Autor rozwiązał stary spór pomiędzy intencjonalistami, którzy całą odpowiedzialność za wojnę i jej skutki (za wszystkie tragedie, mordy, etc.) obarczyli Hitlera, a funkcjonalistami, którzy mówią, że nazistowscy funkcjonariusze byli odpowiedzialni za zbrodnie narodowego nacjonalizmu.

W książce Autor ukazuje historię prowincji wschodniopruskiej, a także niemiecką politykę okupacyjną w Europie Wschodniej. Od 1928 r. Erich Koch

piastował stanowisko gauleitera Prus Wschodnich. Dzięki niemu w „Bastionie niemieckości” na Wschodzie NSDAP zawdzięczała najlepszy wynik wyborów w całych Niemczech. W 1933 r. Koch przejął urząd nadprezydenta w Prusach Wschodnich, stając się politycznym i administracyjnym szefem prowincji. Ponadto został prezesem synodu ewangelickiego. Okazał się zdolnym organizatorem. W propagandzie szybko awansował na „Ojca Prowincji”. Należy przyznać, że przyczynił się bardzo znacznie do przekształceń gospodarczych regionu i poprawienia bytu przeciętnego Wschodnioprusaka dzięki gospodarce nakazowej (kontrolowanej). Jemu i jego rządowi zarzucano korupcję, której zapewne niejednokrotnie się dopuścił. W 1935 r. został aresztowany, ale po wstawiennictwie Führera przywrócono go na wszystkie dotychczas piastowane stanowiska. Meindl podkreśla, że Koch otrzymane od Hitlera zadania wypełniał zawsze posłusznie i solidnie. W okresie III Rzeszy jego pozycja była bardzo mocna dzięki prowadzonej przez niego działalności, a zarazem przychylności Führera, któremu ta aktywność się podobała, ponieważ Koch urzeczywistniał w praktyce jego plany. Koch należał do ulubionych gauleiterów Hitlera. Cenił on go przede wszystkim za umiejętność poświęcania się, odpowiedniego i solidnego działania, przeprowadzanie długich teoretycznych przemyśleń i wygranie wyborów (1933 r.). Wśród partyjnych funkcjonariuszy uchodził nie tylko za znakomitego organizatora, ale także za eksperta gospodarczego. Z tego też względu Hitler postanowił powierzyć mu nowe zdobycze terytorialne III Rzeszy: wpraw najpierw okręg kłajpedzki (1939 r.), następnie okręg ciechanowski i powiat Suwałki (1939 r.)³, potem okręg białostocki (1941 r.) i wreszcie Ukrainę (1941 r.). Koch stał się szefem administracji cywilnej okręgu białostockiego oraz Komisarzem Rzeszy na Ukrainie. Po wybuchu II wojny światowej i zaanektowaniu okręgu Ciechanów do Prus Wschodnich zradyzalizował swoją politykę w stosunku do Polaków i Żydów ze względu na wprowadzenie w życie polityki przesiedleńczej i polityki dotyczącej „przestrzeni życiowej” na Wschodzie. Ze słowianofila stał się brutalnym oprawcą, w szczególności na Ukrainie. „Antycypacja woli Wodza” prowadziła Kocha do urzeczywistnienia „przestrzeni życiowej” na Wschodzie poprzez przyzwolenie stosowania brutalnej przemocy i przeprowadzanie masowych mordów Żydów i narodów słowiańskich. W ten sposób stał się winien wielu zbrodni na ludności polskiej, żydowskiej, ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej itd. (konfiskaty majątków i mienia,

---

³ Okręg kłajpedzki w marcu 1939 roku, a następnie po kampanii wrześniowej w Polsce okręg ciechanowski i powiat Suwałki zostały wcielone do Prowincji Prusy Wschodnie rządzone przez Ericha Kocha.

wysiedlania, wywózki na roboty przymusowe, zsyłanie do obozów koncentracyjnych i zagłady, mordowanie, germanizacja). Ludność zaanektowanych i okupowanych terenów postrzegał albo jako zbędną, albo jako darmową siłę roboczą. Wskutek przymusu lub rabunku na tych terytoriach Koch stał się bardzo majątnym człowiekiem, „Królem Okręgu” (niem. *Gau-König*). Stał się największym „Panem Terytoriów”, które w rzeczywistości ciągnęły się od Morza Bałtyckiego aż do Morza Czarnego, co jeszcze bardziej umacniało jego pozycję w strukturach III Rzeszy. Jednak efekt prowadzonej przez niego polityki wobec narodów słowiańskich był bardzo niekorzystny. Szczególnie z Ukrainy nie wywiązywał się z dostaw żywności. Mimo to oraz narosłych wokół niego negatywnych spraw – jak zauważa Meindl – znajdował on ciągle oparcie w Hitlerze.

Z chwilą zbliżenia się frontu do granic Rzeszy (Prus Wschodnich) Koch rozpoczął budowę umocnień, rzucił hasło przetrwania, ale sam przebywał już daleko poza swoją prowincją. Poza tym zamiast zająć się ewakuacją ludności cywilnej, zabezpieczył i wywiózł zrabowane dzieła sztuki i meble. Był on współwinny opóźnionej ewakuacji ludności cywilnej. Ponosi winę nie tylko za jej los w ostatnich tygodniach wojny, ale też w latach powojennych, gdy ziemie te przypadły Związkowi Sowieckiemu i Polsce.

W pierwszych latach powojennych udało się Kochowi żyć pod fałszywym nazwiskiem w brytyjskiej strefie okupacyjnej w Niemczech. W 1949 r. został aresztowany przez Brytyjczyków, a w 1950 r. przekazany Polsce. Polski sąd ograniczył się w wyroku do przestępstw popełnionych przez Kocha na terytorium Polski. W 1959 r. został on skazany na karę śmierci, jednak w 1960 r. kara ta została zamieniona na dożywocie. Od 1965 r. aż do swojej śmierci w 1986 r. karę tą odbywał w więzieniu w Barczewie na Warmii⁴.

Książka składa się z 12 chronologicznych rozdziałów. Zawiera ona również dwie mapy, spis skrótów, bibliografię, wykaz źródeł fotografii i map oraz indeks osób. Autor oparł swoją ciekawą, bardzo dobrze uargumentowaną pracę przede wszystkim na materiałach i aktach znajdujących się w archiwach niemieckich (Berlin, Koblenz, Bayreuth), polskich (Warszawa) i ukraińskich (Kijów). Książka jest jedyną całościową polityczną biografią jednego z najbardziej wpływowych i ulubionych współpracowników Hitlera, gauleitera Prus Wschodnich, nazistowskiego zbrodniarza, Ericha Kocha. Autor przeprowadził doskonałą, precyzyjną

---

⁴ W sumie żył 90 lat (a 37 lat spędził w więzieniu).

analizę historii politycznej. Książka jest bardzo dogłębnym studium nie tylko dróg życiowych Ericha Kocha, ale fenomenu władzy i bezwzględności w NSDAP i III Rzeszy. Osoba Kocha jest dobrym przykładem na to, jak funkcjonują systemy autorytarne i totalitarne, jak zachowują się w nich ludzie, jak stają się współsprawcami, jak zmienia się ich osobowość i postępowanie. Książka stanowi jednocześnie wysmienite źródło analizy niemieckiego narodowego socjalizmu oraz bardzo interesujący fragment regionalnej historii Prus Wschodnich, w tym Warmii i Mazur oraz okolic Ciechanowa, Suwałk, Białegostoku i całej Ukrainy, gdzie wiele faktów dotychczas nie zostało dogłębnie zbadanych, a tym samym nie są dobrze znane lub w ogóle nie zostały uwzględnione w dotychczasowej literaturze.

Jako politolog i socjolog, zajmujący się powojennymi stosunkami polsko-niemieckimi oraz współczesną mniejszością niemiecką w Polsce, zwracam uwagę na to, że książka wypełnia luki badawcze w historii regionalnej oraz III Rzeszy. Biografia Ericha Kocha, a w szczególności kształtowana przez niego historia regionalna Prus Wschodnich oraz terenów Europy Wschodniej ma duże znaczenie nie tylko dla historii i stosunków polsko-niemieckich w latach 1933–1945, ale także dla losów i stosunków między Polakami i Niemcami w latach powojennych oraz współczesnych, w tym na postrzeganie osób z mniejszości niemieckiej oraz organizacje tej mniejszości narodowej w Polsce. Dzięki lekturze książki można jeszcze lepiej niż dotychczas zrozumieć trudną historię obu narodów w tej części Europy, a tym samym stosunki międzyludzkie, między narodami.

To wszystko, co zostało wyżej napisane o biografii, czyni książkę Ralfa Meindla bardzo wartościową, a zarazem interesującą dla naukowców różnych dyscyplin. Na pewno zasługuje ona na szczególną uwagę nie tylko historyków, ale także innych naukowców, przede wszystkim politologów, socjologów czy psychologów. Będą oni mogli jeszcze lepiej zrozumieć, jak wyglądały i jaką rolę odgrywały w tamtych czasach mechanizmy polityczne, społeczne czy psychologiczne.

Wierzę, że książka będzie cieszyć się zainteresowaniem wśród czytelników, przede wszystkim ze względu na to, że do dnia dzisiejszego czasy II wojny światowej, okupacji Polski i innych terenów Europy Wschodniej należą do tematów ważnych i gorących, które wywołują duże zaciekawienie wśród Polaków, a osoba Ericha Kocha i jego działalność nie są dotychczas polskiemu czytelnikowi dobrze znane. Należy podkreślić, że książka została napisana dla szerokiej publiczności. Płynny i łatwo zrozumiały styl biografii czyni tę naukową pozycję książkową przystępną nie tylko dla naukowców, ale i zwykłych czytelników. Czyta się ją

łatwo i z zacięciem. Nawet po lekturze jej znacznej części czytelnik chce dowiedzieć się, co znajduje się w następnych rozdziałach. Książka jest po prostu nie tylko oryginalna, interesująca, ale i wciągająca.

Niniejsza publikacja – wydana w języku polskim – wzbogaci polskiego czytelnika w wiedzę i obraz o Erichu Kochu, czasach przed dojściem Hitlera do władzy i w okresie jej sprawowania, meandrach działania nazistowskich funkcjonariuszy oraz struktur władzy w ówczesnych Niemczech. Każdy interesujący się okresem III Rzeszy, najważniejszymi osobami reżimu nazistowskiego oraz polityką okupacyjną stosowaną w czasach II wojny światowej na terenie Polski czy Ukrainy poszerzy swoją wiedzę dzięki omawianej biografii. Jestem przekonany, że wielu naukowców i zainteresowanych problematyką II wojny światowej chętnie ją przeczyta. Będzie ona dla nich stanowić wyśmienite źródło wiedzy.